

Inhoud

Inleiding	9
<i>Sermones de sanctis</i>	11
<i>Sermones ad populum</i>	12
Onbekende heiligen	13
De belangrijkste heiligenfeesten in deze bundel	16
Gedachtenis van Laurentius: 10 augustus (s. 302-305A)	16
Gedachtenis van Cyprianus: 14 september (s. 309-313G)	17
Gedachtenis van Stefanus: 26 december (s. 314-320)	20
Heiligenverering: van buiten naar binnen de stad	22
Waarde en betekenis van heiligen bij Augustinus	23
Stratenmakers en brugwachters	26
Over deze vertaling	27
Praktische informatie	28
1. Eerste voetnoot	28
2. Schriftcitaten en -verwijzingen	28
3. Paragraafnummers en tussenkopjes	28
4. Gebruikte afkortingen in literatuurverwijzingen	29
5. Gebruikte afkortingen van de bijbelboeken	29
6. Overzicht van preken	30
7. Tabel van preeknummers	32
Literatuur	34
1. Latijnse tekstitgaven	34
2. Vertalingen	35
a. in het Nederlands	35
b. in andere talen	37
3. Achtergrondliteratuur	37

Stratenmakers en brugwachters	39
Sermo 299D Ware vrienden	41
Sermo 299E Rijk van binnen	50
Sermo 299F Dag na dag gedood	61
Sermo 300 Joodse martelaren voor Christus	67
Sermo 301 In vuur beproefd	74
Sermo 301A Tot in het merg van de ziel	83
Sermo 302 Doe wat goed is en de overheid zal u prijzen	95
Sermo 303 Karren vol armen	112
Sermo 304 Koude vlammen	115
Sermo 305 Luisteren naar de eerste graankorrel	120
Sermo 305A Niet te zwaar, maar ook niet oppervlakkig	125
Sermo 306 Echt leven	139
Sermo 306A Één van ziel	150
Sermo 306B Gewone mensentaal	152
Sermo 306C Vierkant en onverstoorbaar	163
Sermo 306D Wit gemaakt met bloed van het lam	173
Sermo 306E Als een hoop zand?	178
Sermo 307 De Heer heeft gezworen, de mens mag het niet	188
Sermo 308 Lichtvaardig gezworen?	192
Sermo 308A Kroon van wijding	196
Sermo 309 Zorg voor eigen behoud	206
Sermo 310 Een profijtelijke dood	212
Sermo 311 Wat hebt u niet, als u God hebt	215
Sermo 312 Gave van het woord tot opbouw van de kerk	227
Sermo 313 Het zwaard van God	233
Sermo 313A Een mens als altaar voor God	237
Sermo 313B Je tanden als schapen	243
Sermo 313C Geurende boom	249
Sermo 313D Christelijke levenscyclus	253
Sermo 313E Ware martelaar en pseudo-martelaren	259
Sermo 313F Hoop	271
Sermo 313G Mens, gelovige, martelaar	275
Sermo 313H Rijke oogst	277

<i>Intermezzo</i> : Brief van Lucianus	280
Sermo 314 De hemelse geboortedag van de eerste dienaar	287
Sermo 315 Wie zijn toorn bedwingt is meer dan wie een stad verover	290
Sermo 316 Verander van wolf in herder	300
Sermo 317 Wakker in zijn as	307
Sermo 318 In bed en in de arena	314
Sermo 319 De kapel is uw boek	319
Sermo 319A Mijn vreugde en erekrans	324
Sermo 320 Document met een gezicht	326
Sermo 321 Er wordt aan gewerkt	327
Sermo 322 Goddank dankzij Stefanus!	328
Sermo 323 Wonderbaarlijk snel verhoord	331
Sermo 324 Mirakel in Uzalis	334
Sermo 325 Martelaren: stratenmakers	336
Sermo 326 Martelaren: klaar voor de proef	340
Sermo 327 Gerechtigheid voor de martelaar	343
Sermo 328 Martelaren: getuigen van de waarheid	346
Sermo 329 Zien wat wij zien	354
Sermo 330 Jezelf verloochenen	357
Sermo 331 Martelaren aangevuurd	364
Sermo 332 Verenigd in liefde voor Christus	369
Sermo 333 Wat van God komt, is ook van ons	373
Sermo 334 Vervulling van al onze verlangens	381
Sermo 335 Wat zal ons scheiden?	386
Sermo 335A Leven beminnen door het te verachten	389
Sermo 335B Bang voor de tweede dood	393
Sermo 335C Kies rechtvaardigheid	401
Sermo 335D Dronken op bed	410
Sermo 335E Eerlijk door God	416
Sermo 335F Zorg voor ziel en lichaam	424
Sermo 335G De volmaakte liefde van martelaren	428
Sermo 335H De weg en het doel	431
Sermo 335I Vrijgekocht uit zonde en slavernij	434

Sermo 335J Nee zeggen tegen de zonde	439
Sermo 335K Als David tegen Goliat	442
Sermo 335L Rechter en advocaat	448
Sermo 335M Oord van rust	451
Registers	454
Over de vertalers	468

Inleiding

In het holst van de nacht, op vrijdag 3 december 415, vindt er op een landgoed bij Jeruzalem iets wonderbaarlijks plaats. De gebeurtenis heeft in enkele jaren grote gevolgen voor het kustgebied van Noord-Afrika tot aan de stad Hippo Regius, waar Augustinus (354-430) dan al zo'n twintig jaar bisschop is. Maar de effecten verspreiden zich in de loop der eeuwen via havensteden aan de Middellandse Zee ook over het hele Europese continent, zelfs in onze Lage Landen.

Het landgoed was genoemd naar de farizeeër Gamaliël. Ooit weerhield deze leraar in de joodse wet met een korte, scherpzinnige toespraak de leden van het sanhedrin in Jeruzalem ervan de apostelen ter dood te brengen (Hnd 5,33-40).¹ Hij stond verder bekend als de leraar van Paulus (Hnd 22,3). Het behoeft dus nauwelijks verbazing dat in die bijzondere nacht en in dat onooglijke dorpje het wonder juist met die Gamaliël een aanvang neemt: hij verschijnt in een droom om daarin, trouw aan zijn leraarsambt, de priester Lucianus te onderrichten.

De wonderbaarlijke gebeurtenis blijft niet tot die ene nacht beperkt, maar herhaalt zich een tweede, ja zelfs derde keer; telkens op de volgende vrijdag. Gamaliël verschijnt bovendien niet alleen aan de priester Lucianus, maar ook aan een eenvoudige monnik Migetius. Voor een rechtsgeldig getuigenis over iets bijzonders is immers volgens oude wetsoverleveringen een verklaring van minstens twee personen nodig (Dt 17,6 en 19,15).

De verschijningen werden op verzoek naderhand door Lucianus zelf schriftelijk vastgelegd in een brief voor de hele kerk. In dit kostelijke geschrift beschrijft hij verder tot in detail het verloop van de gebeurtenissen die zich erna afspelen. Lucianus en Migetius verrichten enkele naspeuringen en vinden na enige tijd de graven terug van drie personen uit kringen rondom Jezus van Nazaret. Het verslag reikt tot en met zondag 26 december van hetzelfde jaar: op die dag worden de

1 Voor overzichten van gebruikte afkortingen zie *Praktische informatie* achter deze inleiding onder de punten 1 en 2.

stoffelijke overblijfselen van de eerste christelijke martelaar Stefanus overgebracht naar de stad Jeruzalem. Nog dezelfde dag kwam er een einde aan een hardnekkige en eindeloze droogte en ging het hard regenen. De aarde werd overvloedig doordrenkt, omdat “Jezus Christus zijn hemelse schatkamer van barmhartigheid en liefde opende voor de wereld in nood.”²

In korte tijd verspreidden zich de relieken van Stefanus over een groot gebied in het Romeinse rijk. Zo werd een gedeelte ervan bijvoorbeeld aan Paulus Orosius (ca 375 – ca 418) toevertrouwd. Deze priester was afkomstig van het Iberisch schiereiland en onderhield vriendschappelijke contacten met mensen als Augustinus in Hippo Regius en Hieronymus (347-420) in Betlehem. Tijdens de wonderbaarlijke gebeurtenissen in december 415 verbleef Orosius juist in Jeruzalem om daar een synode bij te wonen. Hij verdeelde de relieken over verschillende plaatsen langs de kusten van Noord-Afrika. Een deel ervan kwam zo terecht bij Evodius, een jongere dorpsgenoot en vriend van Augustinus. Hij was in die jaren bisschop van Uzalis, zo’n 50 kilometer ten noorden van Carthago. Van hem kreeg Augustinus weer een deel voor zijn kerk in Hippo. Daarmee ging zijn oudste priester en latere opvolger Eraclius aan de slag. Die liet in 424 speciaal ter ere van Stefanus een gedachteniskapel bouwen. De preek die Augustinus in de winter van 424-425 hield toen de relieken daarin werden bijgezet, is bewaard gebleven: *sermo* (s.) 318 maakt deel uit van deze bundel. De gevolgen waren indrukwekkend. Van sommige brengt Augustinus later uitvoerig verslag uit.³

We mogen ons overigens niet te veel voorstellen van die relieken: Augustinus spreekt van een beetje stof of zeer fijne as. Maar des te opvallender zijn dan natuurlijk de grote weldaden waar niemand omheen kan (s. 317,1).

2 *Epistula Luciani* 9. De eerste Nederlandse vertaling van deze brief heeft in deze bundel een plaats gekregen tussen *sermo* 313H en 314.

3 Vgl. bijvoorbeeld *ciu.* 22,8. Vgl. Wijdeveld 1983, 1150-1153. Volledige bibliografische informatie vindt men in het literatuuroverzicht achter deze inleiding.

Sermones de sanctis

In de ongeveer zeshonderd preken van Augustinus komt hij in ongeveer dertig ervan uitdrukkelijk over Stefanus te spreken. Daarvan hebben er dertien deze martelaar als hoofdonderwerp.⁴ Op één uitzondering na maken die *sermones* deel uit van deze bundel.⁵

Naast twaalf preken over Stefanus werden voor dit boek zevenenvijftig andere preken van Augustinus vertaald. De in totaal dus negenenzestig preken vormen zo een vervolg op de eerder verschenen bundel met 36 *sermones de sanctis*, preken over heiligen. Die eerste bundel bevat in hoofdzaak preken over heiligen van wie de gedachtenis werd gevierd tussen 1 januari en 30 juni.⁶ Dat boek omvat de preeknummers 273-299C. Deze tweede bundel opent vanzelfsprekend met toespraken op gedachtenisfeesten vanaf 1 juli en vangt aan met preeknummer 299D. Maar midden in de reeks preken over Stefanus wordt de chronologische ordening afgebroken: in de *sermones* 318-324 gaat het om preken over Stefanus, die duidelijk niet zijn gehouden tijdens zijn gedachtenis op 26 december.

In de *sermones* 325 tot en met 335M komen vervolgens meestal heiligen aan de orde, van wie we historisch gezien (vrijwel) niets weten. Dijkwijls behandelt Augustinus daarin martelaren, die om hun christelijke levensovertuiging gewelddadig om het leven zijn gebracht; in enkele preken staan belijders centraal, die om hun geloof zijn vervolgd. De meeste keren gaat het om preken ter nagedachtenis van één heilige; soms brengt Augustinus in een preek een hele groep heiligen tegelijk onder de aandacht. In enkele gevallen bestaan er vage aanwijzingen voor een concrete heilige, maar in preek 335A brengt Augustinus (of een dienstdoende snelschrijver) moderne vertalers tot wanhoop, omdat onduidelijk blijft op hoeveel mensen de drie vermelde eigennamen betrekking hebben. Een enkele preek is ten slotte zo vaag en algemeen dat deskundigen vermoeden dat zo'n toespraak door Augustinus mogelijk als preekmodel werd gedictieerd om bij gelegenheid ergens anders te kunnen worden voorgelezen (s. 335K).

4 Vgl. Dupont 2006, 29-30.

5 De uitzondering vormt *sermo* 382. De vertaling ervan verschijnt in een volgende bundel met Augustinus' *sermones de diuersis*.

6 Vgl. Akkermans e.a. 2010.

Over deze vertaling

De aangeboden vertaling is het resultaat van jarenlange samenwerking tussen classicisten en theologen met verschillende kerkelijke achtergronden. Die samenwerking gaat terug tot 1997. Sommige deelnemers van toen hebben nog deelgenomen aan besprekingen voor de vertaling van enkele preken die in deze bundel zijn opgenomen. Die besprekingen maakten indertijd deel uit van de werkzaamheden voor de eerste bundel met Augustinus' preken over heiligen. In die bundel staan de achtergronden van de samenwerking en de vertaalprocedure beschreven.³⁵

Voor deze bundel hebben van begin tot einde de classicisten drs. Arie Akkermans en drs. Elisabeth van Ketwich Verschuur opnieuw vruchtbaar samengewerkt met de theoloog drs. Hans van Reisen. Verder namen voor kortere of langere tijd deel aan de vertaalwerkzaamheden dr. Toon Bastiaansen C.M. (1924-2009), ds. Izak Wisse (1929-2011), de classicisten drs. Ben Bongers, drs. Elly Houtsma en drs. Marijke Nota-Renders.

De vertalingen van de preken zijn in ontwerp door afzonderlijke leden ingebracht en tijdens werkbesprekingen bewerkt. In 2010 werd begonnen de vertalingen qua opmaak, redactie en annotatie op elkaar af te stemmen. Daarmee hebben vooral Van Ketwich Verschuur en Van Reisen zich beziggehouden. Onderwijl hebben alle betrokken classicisten eraan deelgenomen om ook elkaars vertalingen te controleren en waar nodig te bewerken.

Het Augustijns Instituut dankt de erven van dr. Gerard Wijdeveld (1905-1997). Zij gaven welwillend toestemming om de vertalingen van de *sermones* 299D, 300 en 311 uit eerder gepubliceerde bundels in licht bewerkte vorm over te nemen. Ook aan ds. drs. Jaap Vogel uit Eindhoven is veel waardering verschuldigd: hij was opnieuw van harte bereid om het bijbelregister samen te stellen. Een woord van dank verdienen tenslotte ook alle medewerkers van uitgeverij Damon in Budel. Zij blijven er genoeg in scheppen vertalingen van Augustinus in boekvorm fraai uit te geven en zo nodig door herdruk jarenlang leverbaar te houden.

35 Vgl. Akkermans e.a. 2010, 34-35.

Sermo 299D¹

Ware vrienden

Gezondheid en een vriend

[1] De heilige martelaren, bloedgetuigen van God, hebben liever door te sterven willen leven dan door te leven willen sterven. Zij hebben liever uit liefde tot het leven het leven willen geringschatten dan uit vrees voor de dood het leven willen verloochenen. Om hen Christus te laten verloochenen beloofde de vijand hun het leven, maar het was geen leven zoals Christus het beloofde. Omdat zij dus geloofden wat door de Heiland werd beloofd, lachten zij om de dreigementen van de vervolger.

Wanneer wij de feesten van de martelaren vieren, broeders en zusters, dienen wij de voorbeelden te kennen die ons worden voorgehouden, voorbeelden die wij moeten navolgen en evenaren. Dat wij namelijk in zo groten getale hier komen, vermeerdert de heerlijkheid van de martelaren niet. Hun zegekrans is bekend bij de engelscharen. Toen hun verhaal ons werd voorgelezen, hebben wij kunnen horen wat zij hebben geleden. Wat zij hebben gekregen heeft echter geen oog gezien, geen oor gehoord.²

Onder de goederen van deze wereld zijn sommige overtollig, andere noodzakelijk. Voor wat ik in enkele woorden hier wil zeggen, verzoek ik om uw aandacht. Ik wil, als ik dat kan, een onderscheid maken tussen de overtollige en de noodzakelijke goederen van deze wereld en u daarmee laten zien dat Christus niet om die overtollige en evenmin om die noodzakelijke goederen verloochend mag worden.

1 Plaats: Carthago, *basilica nouarum*; datum: 17 juli op zijn laatst in 413, gedachtenis van de martelaren van Scili; tekst: Morin 1930, 75-80 (= s. Denis 16). Vgl. Verbraken 1976, 163 en Wijdeveld 1988, 126-133. Het ging bij deze 12 martelaren om zeven mannen en vijf vrouwen die afkomstig waren uit een plaats in Numidië, die Scili of Scil(l)ium heette. Ze werden in 180 naar Carthago gebracht en stierven er de marteldood. Zij golden als de eerste martelaren van de Afrikaanse kerk.

2 Vgl. 1 Kor 2,9.

De overtollige goederen van deze wereld: wie somt ze op? Als ik die wilde vermelden, zou ik lang bezig blijven! Laat ik dus maar alleen de noodzakelijke noemen. Alle andere zijn dan overbodig.

Noodzakelijk zijn in deze wereld twee dingen: gezondheid en een vriend. Dat zijn dingen die wij hoog moeten aanslaan en niet gering mogen schatten. De gezondheid en de vriend zijn goederen die bij onze natuur horen. God heeft de mens gemaakt om te zijn en om te leven: dat is gezondheid. Maar een mens mag niet alleen zijn: daarvoor is vriendschap vereist. Die vriendschap nu begint bij vrouw en kinderen, breidt zich dan uit tot vreemden. Wanneer wij overigens bedenken dat wij allen één vader en één moeder hebben gehad, kan er dan nog iemand een vreemde zijn? Iedere mens is verwant aan iedere mens. Vraag het maar aan zijn natuur. Is hij een onbekende? Hij is een mens. Is hij een persoonlijke vijand? Hij is een mens. Is hij een vijand voor het land? Hij is een mens. Is hij een vriend? Laat hij een vriend blijven. Is hij een vijand? Laat hij een vriend worden.

Wie is de naaste?

[2] Bij die twee in deze wereld noodzakelijke dingen, gezondheid en een vriend, is van buitenaf de Wijsheid gekomen. Zij vond allen in een toestand van dwaasheid en dwaling, vol verering voor het overtollige, verliefd op het tijdelijke, onbekend met het eeuwige. Die Wijsheid was geen vriendin van de dwazen. En omdat zij geen vriendin was en ver van hen verwijderd bleef, nam zij een naaste van ons aan en is onze naaste geworden: dat is het geheim van Christus. Wat ligt zo ver van elkaar als dwaasheid en wijsheid? Wat ligt zo dicht bij elkaar als een mens en een andere mens? Wat ligt zo ver van elkaar, zeg ik, als wijsheid en dwaasheid? Daarom heeft de Wijsheid een mensengedaante aangenomen en is zij de mens zeer nabij gekomen door wat hem zeer nabij was. De Wijsheid zelf heeft tot de mens gezegd: “Vroomheid is wijsheid,”³ en het behoort tot de wijsheid van de mens om God te vereren – dat is namelijk vroomheid. Daarom zijn ons twee geboden gegeven: “Heb de Heer uw God lief met heel uw hart en heel uw ziel en heel uw verstand,”⁴ en het tweede is: “Heb uw naaste lief als uzelf.”⁵

3 W 28,28 volgens de Latijnse tekst.

4 Dt 6,5.

5 Vgl. Lc 10,27. Vgl. Lv 19,18, Mt 22,36-39, Mc 12,29-31, Rom 13,9, Gal 5,14 en Jak 2,8.